

Rudi Rizman

NACIONALNA DRŽAVA KOT SOCIOLOŠKI PROBLEM

»... eine Tendenz, Staat zu sein.«
(Leopold von Ranke)

Šele v zadnjih dveh desetletjih so se v sociologiji pojavila dosti obetajoča dela, ki obravnavajo fenomen nacionalne države. Prispevek se ukvarja z definicijami nacionalne države, s problemom v zvezi z njeno (ne)kompletnostjo, tradicijami državljanstva in s pojavom bolj uravnoveženega in bolj aktivnega razmerja med (post)moderno državo in etnosom. Ne glede na njeno dosti preveč pomembno vlogo v družbi in navzven ter poleg tega še zagotovljeno vlogo v prihodnosti, se bo morala nacionalna država prilagoditi ali pa se že prilagaja vedno bolj naraščajoči avtonomizaciji etničnih skupin/identitet in politizaciji regij na eni strani in uveljavljanju transnacionalnih vrednot kot posledic globalizacije ekonomije, kulture, ekologije in človekovih pravic na drugi.

Only in last two decades has sociology produced promising theoretical and empirical works on the phenomena of nation-state. Thus, article elaborates the problems concerned with the definitions of nation-state, traditions of citizenship, historical types of nationstates, the issue of (non)completeness of nation-state and the emergence of a more balanced and active relationship between (post)modern state and ethnos. Notwithstanding its much too important external/internal status and well secured future, the nation-state will have to accommodate itself of is already accomodating itself to growing autonomization of ethnic groups/identities and regional politics on one sice and transnational values due to globalization of economy, culture, ecology and human rights on the other.

nacionalna država, narod, nacionalizem, etnos, država, sociologija

1. Problem definicij in sociološkega polja nacionalne države

S kakšno gotovostjo je v jeziku sociologije sploh mogoče govoriti in misliti o nacionalni državi? Giddens (1985; 116) v delu, ki se v celoti ukvarja s temo nacionalne države, ugotavlja, da sociologi in zgodovinarji v bistvu ne znajo razlikovati med pojmi nacionalne države, narodom oz. nacijo in nacionalizmom. Še prej bi se bržda moralo zastaviti vprašanje, če se sociologi glede na aktualno in epohalno zakoreninjenost etničnih fenomenov nasploh v globalnih družbah zadosti in na prepričljivi teoretični ravni ukvarjajo s temi družbenimi pojavi? Podobnih vprašanj, ki napeljujejo k pesimizmu, bi lahko zastavili še več. Vsekakor ni mogoče mimo ocene o podhranjenosti sociološke in sploh družboslovne teorije na tem področju. Po drugi strani pa je tudi res, da je sociologija, potem ko je po 2. svetovni vojni dobri dve desetletji zanemarjala te študije, v zadnjih dvajsetih letih na tem področju napredovala tako v kvantitativnem kot kvalitativnem pogledu.

Med zgodovinskimi študijami fenomena nacionalne države vsekakor izstopajo dela Hansa Kohna (1944, 1967), Alfreda Cobbana (1945), Carltona Ha-

da) s strani države oz. »nacionalizacije« države, če obrnemo medaljo. Sociološke tipologije nacionalnih držav (Tiryakian in Rogowski; 1985, 27–57) se opirajo predvsem na ugotavljanje razmerja moči in odnosov med obema sestavnima elementoma nacionalne države, čeprav je treba poleg tega računati še z drugimi pomembnimi določevalci. Mauusova in Weberjeva definicija nacionalne države ima pred očmi samo »pravi« model nacionalne države, tj. zahodnoevropskega, ki so ga drugod po svetu z večjim ali manjšim uspehom posnemali. Van den Berghe (1981, 63–67) ni nič kaj prizanesljiv v opisu nastajanja nacionalne države, ki je navadno rezultat bodisi osvojitve bodisi centralizacije politične moči, ne da bi demokratična izbira ali svobodna volja imeli kaj opraviti pri njenem nastanku. Isti avtor si tudi zastavlja, po našem mnenju upravičeno, vprašanje, zakaj se družboslovci ukvarjajo v prvi vrsti z nacionalno državo kot edinim pozornosti vrednim fenomenom države v času po renesansi? S tem so močno skrčili sociološko optiko, če vemo, da so skoraj vse države v Evropi v zadnjih dveh tisočletjih sekundarne formacije, ki so nastale iz že prej obstoječih držav. Države so se pojavile pred narodi in torej brez njihove pomoči. Toda tudi narodi so nastajali mimo držav in celo proti njihovi volji. Seveda so bile to države drugih (tujih) narodov oz. etnij. Vse to narekuje potrebo, da sociološka misel elaborira identiteto tako države kot naroda, preden je prišlo do njune »poroke«. V tej skici bo seveda posebno mesto prihranjeno za primer, ko narod ustanovi država (Francija).

Bogastvo zgodovinskih procesov nas sili k temu, da upoštevamo Gellnerjev nasvet (1983, 7) in ne vztrajamo pri rigoroznih definicijah, ki se po navadi ne morejo izogniti skušnjavi posploševanja enega antropološkega stanja na račun ali mimo drugega. Definicije so uporabne le tako dolgo, dokler se zavedamo njihovih mej, v nasprotnem primeru pa delajo več škode kot koristi.

1.1. Državljanstvo

Poleg problema definicije nacionalne države, je sociološko relevanten tudi problem državljanstva, kjer se prav tako ni mogoče izogniti idealnotip-skemu razmišljanju. Norme, ki določajo polno politično in kulturno članstvo (tj. državljanstvo) v nacionalni državi, so več ali manj norme, podedovane iz klasičnega obdobja evropskih nacionalnih držav. Brubaker (1988, 1) sodi, da je za državljanski status potrebno zagotoviti tehle šest pogojev oz. norm. Prvič, članstvo v nacionalni državi je lahko le polnopravno (ne more biti na primer enotretjinsko, dvojno ali celo trojno in podobno), takšno, kakršno uživajo vsi drugi člani (državljanji) nacionalne države. Drugič, svetost članstva, kar pomeni, da so člani pripravljeni braniti svojo nacionalno državo tudi s svojimi življenji. Tretjič, politična pripadnost potegne s seboj tudi kulturno, tj. nacionalno pripadnost. Četrtoč, članstvo temelji na demokratičnem načelu, tj. na soudeležbi v upravljanju države in možnosti za tiste, ki v njej začasno prebivajo, da postanejo njeni polnopravni člani. Petič, nekdo je lahko član oz. pripadnik samo ene države. In šestič, poleg »svetih« dolžnosti, pripadajo državljanom vsem enako dosegljive pravice.

Očitno je, da so nekatere od omenjenih norm že močno zastarele in da se spreminjajo, odvisno od globalnih družbenih razmer oz. velikih sprememb, ki so jim na koncu tega stoletja izpostavljene nacionalne države. Zrtvovati se za domovino, ima v svetu različne pomene, vsekakor pa v večjem delu Evrope še zdaleč ne pomeni več istega, kar je pomenilo pred na primer pol stoletja ali še pred tem. Sociologija, žal z redkimi izjemami (Dahrendorf, 1974), tem problemom in novo porajajočim se normam ne posveča ustrezne

yesa (1931), B. C. Shafer (1955), Seton-Watsona (1977), Eugena Lemberga (1964) in drugih, med sociološkimi oz. politološkimi pa E. Kedourie (1966), K. R. Minogue (1967), Reinharda Bendixa (1969), A. D. Smitha (1971), Ernesta Gellnerja (1983), van den Bergheja (1981), A. Giddensa (1985) itn. Mnogi od teh avtorjev so odigrali pomembno vlogo pri usposabljanju družbenih ved za sistematično in substancialno obravnavanje različnih nacionalnih problemov v družbenih vedah. Šele posredno, nemalo tudi po zaslugi omenjenih vztrajnežev, so bili v sociološki teoretični tradiciji odkriti prvi konceptualni in analitični nastavki, ki so dali sociologiji v roke nova orodja za profesionalno ambiciozno obravnavanje procesov in struktur, ki so povezani z narodom in širšimi etničnimi pojavi. Merimo na prispevek po krivici ne dovolj znanega francoskega sociologa Marcela Maussa in enega klasičnih očetov sociologije – Maxa Webra.

Marcel Mauss (1969) in Max Weber (1978) sta se že med 1. svetovno vojno in še posebej ob razpadu treh velikih mnogonacionalnih imperijev (otomanskega, habsburškega in ruskega) z dinamičnega, voluntarističnega sociološkega stališča (Tiryakian in Rogowski; 1985, 60–67) posvetila problemoma nacionalne identitete in nacionalne državnosti. Sociološke oznake državnosti naroda (nacije) so po Maussu te-le: fizično in moralno integrirana skupnost, stabilna in stalna centralna moč, priznane meje, relativno moralno, duhovno in kulturno homogenizirano prebivalstvo, ki priznava državo in njene zakone. Za narode je značilna različna stopnja integracije. Na makroravni prispevajo narodi k večji civilizacijski individualizaciji, medtem ko na mikroravni svoje državljane homogenizira. Če to prevedemo v sociološki jezik, pomeni, da integracija med narodom in njenimi državljani odpravlja najrazličnejša posredništva med njima. Poleg te, sociološke integracije, se odvija še geopolitična, ki odpravlja prejšnje velike razlike med mesti, privilegiranimi in neprivilegiranimi področji in kar je še podedovanega od starega (fevdalnega) sveta. Sodobni »kompletni narod« je torej zadovoljivo integrirana družba s centralno demokratično oblastjo, nacionalnim značajem in enotnim normativnim sistemom. »Kompletni narodi« so v svetu prej izjema kot pravilo.

Mauss ni posebej natančen pri razlikovanju med narodom (nacijo) in nacionalno državo, pravzaprav govori vseskozi o »kompletnem narodu«, ki zagotavlja ekonomsko, pravno, moralno, kulturno-civilizacijsko in politično prednost. Weber je bil v analitičnem pogledu bolj pozoren na avtonomijo kulturnega kompleksa. Tako kot gola politična pripadnost državi še ni narod (nacija), tudi sama pripadnost jezikovni skupnosti sama po sebi še ne konstituira političnega naroda. Pri nastajanju nacionalne državnosti so socialne strukture neenakomerno udeležene, medtem ko se zdi, da je etnična solidarnost bolj homogena. Weber ima za pomembno sociološko dejstvo, da so med najbolj radikalnimi nacionalisti pogosto posamezniki, ki imajo tuj etnični izvor. Narodi so v prvi vrsti politične skupnosti ljudi s skupnim jezikom, religijo, običaji in političnim spominom. Moderni spoj teh etničnih znakov s politično močjo je tisto, kar daje nacionalni državi zgodovinsko kvalifikacijo legitimnosti. V kratki definiciji je Weber označil nacionalno državo za sekularno organizacijo moči, ki je na razpolago nekemu narodu. Na tej teoretični tradiciji je, kot je znano, Talcott Parsons z upoštevanjem simbolne oz. kulturne komponente razvil svojo teorijo akcije (Glazer in Moynihan; 1975, 53–83).

V primerjavi z državo, ki spremlja človeka že kakih 7000 let, je narod produkt najnovejšega zgodovinskega razvoja. Seveda so pred-narodne etnične vezi že prej na najrazličnejše in številne načine vplivale na državo in obratno, toda novodobni spo države in naroda prek nacionalne države pomeni kvalitativno novo zgodovinsko paradigmo instrumentalizacije etnosa (naro-

da) s strani države oz. »nacionalizacije« države, če obrnemo medaljo. Sociološke tipologije nacionalnih držav (Tiryakian in Rogowski; 1985, 27–57) se opirajo predvsem na ugotavljanje razmerja moči in odnosov med obema sestavnima elementoma nacionalne države, čeprav je treba poleg tega računati še z drugimi pomembnimi določevalci. Mauusova in Weberjeva definicija nacionalne države ima pred očmi samo »pravi« model nacionalne države, tj. zahodnoevropskega, ki so ga drugod po svetu z večjim ali manjšim uspehom posnemali. Van den Berghe (1981, 63–67) ni nič kaj prizanesljiv v opisu nastajanja nacionalne države, ki je navadno rezultat bodisi osvojitve bodisi centralizacije politične moči, ne da bi demokratična izbira ali svobodna volja imeli kaj opraviti pri njenem nastanku. Isti avtor si tudi zastavlja, po našem mnenju upravičeno, vprašanje, zakaj se družboslovci ukvarjajo v prvi vrsti z nacionalno državo kot edinim pozornosti vrednim fenomenom države v času po renesansi? S tem so močno skrčili sociološko optiko, če vemo, da so skoraj vse države v Evropi v zadnjih dveh tisočletjih sekundarne formacije, ki so nastale iz že prej obstoječih držav. Države so se pojavile pred narodi in torej brez njihove pomoči. Toda tudi narodi so nastajali mimo držav in celo proti njihovi volji. Seveda so bile to države drugih (tujih) narodov oz. etnij. Vse to narekuje potrebo, da sociološka misel elaborira identiteto tako države kot naroda, preden je prišlo do njune »poroke«. V tej skici bo seveda posebno mesto prihranjeno za primer, ko narod ustanovi država (Francija).

Bogastvo zgodovinskih procesov nas sili k temu, da upoštevamo Gellnerjev nasvet (1983, 7) in ne vztrajamo pri rigoroznih definicijah, ki se po navadi ne morejo izogniti skušnjavi posploševanja enega antropološkega stanja na račun ali mimo drugega. Definicije so uporabne le tako dolgo, dokler se zavedamo njihovih mej, v nasprotnem primeru pa delajo več škode kot koristi.

1.1. Državljanstvo

Poleg problema definicije nacionalne države, je sociološko relevanten tudi problem državljanstva, kjer se prav tako ni mogoče izogniti idealnotip-skemu razmišljanju. Norme, ki določajo polno politično in kulturno članstvo (tj. državljanstvo) v nacionalni državi, so več ali manj norme, podedovane iz klasičnega obdobja evropskih nacionalnih držav. Brubaker (1988, 1) sodi, da je za državljanski status potrebno zagotoviti tehle šest pogojev oz. norm. Prvič, članstvo v nacionalni državi je lahko le polnopravno (ne more biti na primer enotretjinsko, dvojno ali celo trojno in podobno), takšno, kakršno uživajo vsi drugi člani (državljanji) nacionalne države. Drugič, svetost članstva, kar pomeni, da so člani pripravljene braniti svojo nacionalno državo tudi s svojimi življenji. Tretjič, politična pripadnost potegne s seboj tudi kulturno, tj. nacionalno pripadnost. Četrtoč, članstvo temelji na demokratičnem načelu, tj. na soudeležbi v upravljanju države in možnosti za tiste, ki v njej začasno prebivajo, da postanejo njeni polnopravni člani. Petič, nekdo je lahko član oz. pripadnik samo ene države. In šestič, poleg »svetih« dolžnosti, pripadajo državljanom vsem enako dosegljive pravice.

Očitno je, da so nekatere od omenjenih norm že močno zastarele in da se spreminjajo, odvisno od globalnih družbenih razmer oz. velikih sprememb, ki so jim na koncu tega stoletja izpostavljene nacionalne države. Žrtvovati se za domovino, ima v svetu različne pomene, vsekakor pa v večjem delu Evrope še zdaleč ne pomeni več istega, kar je pomenilo pred na primer pol stoletja ali še pred tem. Sociologija, žal z redkimi izjemami (Dahrendorf, 1974), tem problemom in novo porajajočim se normam ne posveča ustrezne

pozornosti. Fundamentalistična obramba nacionalne države je anahronizem, ki bodisi ne uvidi bodisi se upira čedalje bolj naraščajočemu toku desekralizacije državljanstva v sociološkem pomnoževanju statusov, ki polno članstvo zamenjuje z delnim ali s politično pripadnostjo državi ne potegne zraven avtomatično pripadnosti določeni kulturi. Zagovorniki mnogokulturnega pluralizma zato spodbujajo nove forme političnega pripadništva, ki bolj strežejo porajajoči se post-nacionalni družbi.

Na mednarodni ravni imamo že dalj časa opraviti z različnimi tradicijami nacionalne državnosti (Brubaker, 1988, 6-7) in nanje oprte politike državljanstva. Francoska tradicija se podreja unitarističnemu in univerzalnemu kriteriju, ki skotita politično državljanstvo. Vrhovni kriterij je politična enotnost, ki poseže najprej po sredstvih kulturne asimilacije (aparati šolstva in vojske igrajo tu ključno vlogo). Nemška tradicija se ni opirala na politični narod ali na abstraktno zamisel državljanstva, temveč na partikularistični in organski **Volksgemeinschaft**. Glavni konstitutivni element državljanstva v nemški tradiciji je etnokulturna in ne politična pripadnost. Obe tradiciji imata, kar je razumljivo, različne praktične posledice pri podeljevanju državljanstva. Medtem ko je velik del francoske imigracije zlahka dobil državljanstvo, je bilo takšnih primerov v Zahodni Nemčiji skorajda zanemarljivo malo. Šele v zadnjem času so v Nemčiji pokazali »javni interes«, da dobi druga generacija imigrantov nemško državljanstvo, torej za bolj liberalno in manj restriktivno politiko na tem področju. Na drugi strani pa so v Franciji, kljub temu da je to v nasprotju z »republikansko tradicijo in načeli«, začeli uvajati bolj restriktivno politiko podeljevanja državljanstva.

Medtem ko se francoski in nemški model državljanstva kljub razlikam ujemata v unitarnem razumevanju nacionalne državnosti, je pri ameriškem in švicarskem več prostora za heterogenost. Švicarsko nacionalno državo sestavljajo samorasli etnični, jezikovni in religiozni bloki, ki jim je morala federacija dopustiti kar največjo stopnjo kantonalne in komunalne avtonomije. Švicarsko državljanstvo izvira iz kantonalnega in komunalnega državljanstva. Podelitev državljanstva je privilegij 3072 komun (**Gemeindes**), medtem ko ureja pravico do bivanja v Švici federalna oblast, ki je v šestdesetih letih na stežaj odprla vrata imigrantom. Večina teh naseljencev je navkljub tveganju, da se porušijo obstoječa etnična razmerja med kantoni in komunami, ki so jih Švicarji stoletja tako ljubosumno čuvali, dobila z državljanstvom tudi pravico, da delajo in živijo, kjer hočejo. Leta 1980 je sicer osem kantonov podprlo predlog, da ena tretjina vseh tujcev zapusti Švico, vendar to še ni zadostovalo za večino (vseh kantonov je 26 oz. če smo natančni 22 in štirje polkantoni).

Če je mogoče v Švici priti do državljanstva posredno, začevši pri konstitutivni enoti federacije, so Združene države Amerike v tem pogledu prostovoljna asociacija posameznikov. Zaradi velike potrebe po priseljencih, je bilo podeljevanje državljanskih pravic prej pravilo kot izjema. Kriterij za podelitev ni bil enotno-kulturni, temveč univerzalistična politična formula kraja rojstva (**jus soli**). Zanimivo je, da so dobili ameriški Indijanci pravico do državljanstva z rojstvom šele leta 1924. Po letu 1965 so bile ukinjene tudi omejitve za doseljevanje nekaterih nacionalnih oz. rasnih skupin.

2. Zgodovinsko formiranje in tipi nacionalne države

Sociološki problem državljanstva implicira razlikovanje med kulturnim (**Kulturnation**) in političnim narodom (**Staatsnation**), za katera v angleščini in francoščini ni mogoče najti enakovrednih izrazov. V strokovno literatu-

ro sta prišla zahvaljujoč nemškemu zgodovinarju Friedrichu Meineckeu (Alter; 1985, 19–23). Koncept političnega naroda je izšel iz ideje kolektivne in individualne samoodločbe, tj. iz svobodne volje posameznika, da pripada narodu (naciji). Državljanstvo se v tem smislu ujema z nacionalnostjo. Konceptija kulturnega naroda je vsaj na prvi pogled objektivnejša – opira se ne take realno bivajoče znake, kot so skupni jezik, ozemlje, vera, običaji, zgodovina itn. Zavest o taki združenosti in občutek skupne pripadnosti sta obstajala ali obstajata neodvisno od države, kar dokazujeta primera Nemčije in Italije pred združitvijo ali primer teritorialne razdeljenosti Poljske leta 1772 in 1918. Zato je razumljivo, da so ideologi gibanj za nacionalno združitev v prejšnjem stoletju gledali na narod kot na nekaj, kar je pred državo in ga združujeta skupna zgodovina in kultura. Koncept političnega naroda se je zgodovinsko uveljavil v zahodni Evropi, medtem ko je koncept kulturnega naroda značilen za srednjo Evropo, Italijo in, z nekaterimi izjemami, za vzhodno in centralno Evropo.

Oba koncepta so nemalokrat uporabljali odvisno od interesov in političnega računa. Alzačane so si tako lastili Nemci, ker kultura, zgodovina in sorodnost jezika Alzačane uvrščajo v nemški kulturni narod, lastili pa so si jih lahko tudi Francozi, ker so se alzačani po revoluciji leta 1789 izrekli za francoske državljane. Še bolj nenačelen je naslednji primer. Pred letom 1918 so Nemci Mazurom iz vzhodne Prusije, ki so govorili poljsko, s sklicevanjem na subjektivno oz. politično načelo odvzeli narodnostne pravice. Ko pa je šlo za Alzačane so uporabili drugi, tj. objektivni oz. kulturni kriterij.

Priznati je treba, da je nacionalizem kot ideologija in politično gibanje znal pri doseganju svojega cilja – nacionalne države – zgodovinsko instrumentalizirati na eni strani nacionalno identiteto in na drugi samo državo. Po francoski revoluciji leta 1789, ki je nacionalno državo razglasila za epohalno odkritje in univerzalno politično paradigmo, ni bilo več poti nazaj ali kake druge alternative temu tipu politične legitimnosti. Napoleon III. je bil prvi evropski politik, ki se je na začetku prejšnjega stoletja prvi med evropskimi politikami nedvoumno potegnil za nacionalno državo. Med ekonomisti pa je Friedrich List nacionalni državi pripisal številne ekonomske prednosti, medtem ko je med filozofi Hegel narodom, ki se ne morejo dokopati do lastne države napovedal, da ne bodo mogli nikoli vstopiti v zgodovino. Zgodovinar Leopold von Ranke je v narodih odkril »tendenco k temu, da bi bili država«. Švicarski liberalni pravnik Johann Caspar Bluntschli je imel vsak narod za poklicanega, da ustanovi svojo državo. Masaryk, ustanovitelj češkoslovaške države, je v habsburškem imperiju videl predvsem zanikanje sodobne države in sploh sodobne zamisli naroda.

Nacionalne države so nastale v treh različnih časovnih valovih in geografskih središčih (Alter, 1985, 101–106). Prvi se je pojavil zahodnoevropski tip nacionalne države kot produkt skupne politične zgodovine in bolj ali manj revolucionarnega prehoda iz stanja, ki so ga zapustili absolutni vladarji. Država starega režima se je spremenila v organ družbe, ki se je oprl na politično ozaveščene državljane in na politični narod (nacijo). Gre za tele nacionalne države: Anglijo, Nizozemsko, Francijo in Švedsko.

Drugi tip nacionalne države se naslanja na kulturni narod, ki je zaživel na prostoru Centralne in Južne Evrope. Italija in Nemčija (Reich) predstavljata klasična primera večjega števila manjših držav(ic), ki sta v 19. stoletju uspeli te številne subjekte, nekatere med njimi z relativno dolgo in samostojno zgodovino, spraviti pod skupno streho nacionalne države. Vlogo povezovalnega jedra sta prevzeli dve dinamični državi, in sicer Piemont za Italijo in Prusija za Nemčijo. V Italiji so nekatere države preprosto razpadle ali pa jih

je ukinila nova centralna oblast. V Nemčiji pa je šlo za bistveno zmanjšanje suverenosti, ki so jo do trenutka združitve imele dotedanje države. Tako kot v primeru Piemonta, se je tudi v Nemčiji vsilila kot »prva« v državi pruska hiša s svojim »Kaisertumom« in razglasila glavno mesto Prusije za glavno mesto Nemčije. Kot vemo, poznejši poskus srbske monarhije, da bi ponovila podobno hegemonistično vlogo nad južnoslovanskimi narodi, ni uspel.

Tretji tip nacionalne države, ki temelji prav tako na kulturnem narodu, se je pojavil v 19. in na začetku tega stoletja v vzhodno-centralni in jugovzhodni Evropi. Tu so se narodi odcepili od velikih mnogonacionalnih imperijev, in sicer od otomanskega, habsburškega in ruskega. Gre za narode, ki svoje politične osveščenosti niso mogli izraziti z lastno državo, temveč so se lahko sklicevali le na specifično, individualno jezikovno in etnično (narodno) skupnost. Lok političnih odcepitev je segel od Finske na skrajnem severu Evrope, se nadaljeval prek baltiških držav do Poljske in Češkoslovaške in na jugu Evrope do Albanije, Romunije in Grčije. Prav tako pa se razpadu niso izgonile nekatere zahodnoevropske nacionalne države: tako se je leta 1814 Norveška odcepila od Švedske, leta 1831 je Belgija zapustila Združeno Nizozemsko, južni del Irske se je ločil od Britanije, Islandija pa se je še leta 1944 osamosvojila od Danske.

Prihajalo pa je tudi do združevanja. Poljska, ki je bila predtem razdeljena na tri države, se je leta 1918 ponovno združila. Da odcepitev katerega naroda ni vedno vodila k samostojni (nacionalni) državi, dokazuje primer Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki so se po 1. svetovni vojni združili v eno državo. Danes, pravzaprav že pred 2. svetovno vojno, je očitno, da je pri tem šlo le za prehodno in ne za zgodovinsko dokončno odločitev. Ta zadnji primer je tudi odstopal od običajnega trenda ustanavljanja nacionalnih držav v tem stoletju. Spogledoval se je z integralnim modelom iz prejšnjega oz. prejšnjih stoletij v Zahodni Evropi, ki pa je, kot kaže, na naših tleh zamudil svojo pravo priložnost. Poseben problem predstavljajo za nacionalno državo meje. Le malokatera nacionalna država v Evropi ima danes iste meje kot v času, ko je nastala. Državi, ki prideta ravno v tej zvezi najprej na misel, sta Belgija iz leta 1831 in Češkoslovaška iz leta 1918. Italija je na primer potrebovala 60 let, da je prišla do svojih današnjih mej.

Ta zgoščen zgodovinski pregled pripoveduje o tem, da je nacionalizem izredno gibčen in prilagodljiv družbeni pojav. Nacionalizem oz. njegov glavni proizvod, nacionalna država, ni kompatibilen z enim samim tipom družbe ali države. V zadnjih dveh stoletjih smo se lahko seznanili z monarhičnimi, republikanskimi in dikatorskimi različicami nacionalne države, ki so se umestile v prav tako različne socialne strukture, od demokratičnega do skrajno avtoritarnega političnega loka. Simbolno podlago, ki pa je ista za vse, je izpisal prototip francoske nacionalne države z obveznimi nacionalnimi simboli: zastavo, himno in oblikami čaščenja nacionalne države (nacionalni prazniki in podobno).

2.1. Nepopolne nacionalne države

Če se znova povrnemo k zgodovinskim dejstvom, moramo ugotoviti, da ta tudi v tem stoletju zanikajo trditve, da se je »zgodba« ustanavljanja nacionalnih držav v Evropi končala. Tako trditev naj bi dokazoval nastanek večjega števila držav ob koncu 1. svetovne vojne, od Finske na severu do Jugoslavije na jugu Evrope. Že med obema vojnoma pa je postalo očitno, da imamo opravka z »napačnimi« nacionalnimi državami, med njimi so se znašle Polj-

ska, Češkoslovaška in Jugoslavija. Vendar se tudi druge nacionalne države niso mogle pohvaliti z etnično homogenim prebivalstvom, še manj pa z zagotavljanjem demokratičnih pravic nacionalnim manjšinam, ki so živele v njihovem okviru. Tudi poljska (nacionalna) država ni bila nacionalno homogena. Ko so v letih 1918–20 »dokončno« uredili svoje meje, je v Poljski ostalo 14 odstotkov Ukrajincev, dobre tri odstotke Belorusov, 10 odstotkov Židov, nekaj prek 2 odstotka Nemcev in še približno 3 odstotke pripadnikov drugih nacionalnosti. Iz vseh teh razlogov ideja političnega naroda ni zaživela in je odstopila svoje mesto enolingvističnemu in enokulturnemu ekskluzivizmu.

Nobena od novonastalih držav v prostoru Vzhodne in Centralne Evrope ni ponudila nacionalnim manjšinam kulturne avtonomije ali vsaj dopustila, da bi se v njih razvile vsaj minimalne federalistične sestavine. V politični psihologiji takratnih vladajočih političnih struktur kot tudi v najširšem javnem mnenju so se te manjšine zasidrale v obliki stereotipa »pete kolone«. S takimi predsodki je vladajoča politika zagovarjala in izvajala asimilacijo in vsakršne pritiske na manjšine. Verjetno ni »genija«, ki bi znal v Evropi začrtati meje, znotraj katerih bi se prekrivala kulturni narod in država (še le oboje bi nam dalo pravo nacijo). Vse do današnjega dne, tudi po »deboljševizaciji« Vzhodne Evrope, smo priče konfliktom med narodi in nacionalnostmi ali zaradi njih, ki polagajo nekaterim zgodovinarjem na jezik vprašanje, ali ni bil razpad nekaterih mnogonacionalnih držav po 1. svetovni vojni v bistvu tragedija? Winston Churchill je v tej zvezi zapisal, da ni, na primer, razpad habsburškega imperija r obenemu njegovemu narodu prinesel drugega kot preletstvo.

Čeprav se zdi, da je nacionalna država univerzalna paradigma, pa je tako v zgodovini kot v sedanosti prej izjema kot pravilo. Za leto 1971 (od takrat se podatki niso bistveno spremenili) je Walker Connor med 132 državami sveta našel le 12 takih, ki so se lahko pohvalile z etnično homogenim sestavom prebivalstva, kar pomeni samo dobrih 9 odstotkov od celotnega števila (Smith; 1981, 9–10). Standardno pravilo potemtakem ni nacionalna država, temveč nacionalni oz. etnični pluralizem, ki ga toliko opevamo in v številne mednarodne dokumente uvrščeno načelo samoodločbe narodov v bistvenem oziru še ni omajalo. Celo države z zelo uglednim demokratičnim rodovnikom z vsemi sredstvi, ki jih »dopušča« pravna država, preprečujejo zahteve posameznih narodov in narodnostnih manjšin po večji avtonomiji, češ da to spodkopava nacionalno (beri državno) integriteto. Primeri Velike Britanije, Združenih držav Amerike, Španije in morebiti tudi Francije dokazujejo, da je ogrožen tudi dominantni etnični blok, okoli katerega se je v ugodnem zgodovinskem trenutku formirala nacionalna država. Paradigma političnega naroda (nacije), kakršna se je razvila v državah Zahodne Evrope, ni uspela dokončno asimilirati vseh lingvističnih, kulturnih in značajskih črt posameznih etničnih skupin. Ernest Renan je odlično razumel kompleksnost in zakoreninjenost fenomena naroda, vendar ga je tudi relativiziral s tem, ko je njegovo trajanje povezal s pogojem, da se potrjuje kot vsakodnevni plebiscit. Politični koncept naroda ima to slabost, da se opira na prevlado subjektivnih dejavnikov, po katerih se gleda na narode izključno skozi optiko utilitarizma in oportunitizma. Narod postane namreč na ta način predmet nenaravnega ali celo protinaravnega dogovora in političnega konformizma. Kulturno pojmovanje naroda je v tem oziru superiornejše, ker se opira, čeprav o tem nekatere tudi dvomijo, na bolj objektivne in stabilne kriterije.

Zamisel nacionalne države meji na fikcijo. Leta 1916 je Ignaz Seipel, ki je postal pozneje kancler prve avstrijske republike, menil, da je nacionalna država nekaj dobrega do trenutka, ko ni ustanovljena, njeno nadaljevanje pa se

nujno konča v taki ali drugačni obliki etničnega imperializma oz. v zanikanju pravic drugih narodov ali nacionalnih manjšin. Poleg imperializma navzven je treba opozoriti še na t. i. »notranji kolonializem«, na prisilno integracijo bogato razvejanega etničnega pluralizma. Nadaljnji obstoj mnogonacionalnih držav v Evropi, ne glede na to, da skoraj vsem pokajo šivi, priča o tem, da so ostale mnoge zahteve za nacionalno državo pri bolj ali manj radikalni nacionalistični retoriki. Vendar iz tega dejstva ni mogoče dokončno sklepati o čemerkoli, ker se je znal nacionalizem v zgodovini vedno znova legitimirati kot zaveznik novih slojev in nujnih družbenih sprememb. Škotom in Valežanom v prejšnjem stoletju in še vse do današnjih dni ni uspelo ustanoviti nacionalne države, pri tem pa so bili uspešnejši Irci. Kljub stoletnemu prizadevanju ni uspelo niti Kataloncem in Baskom v Španiji in Korzičanom in Bretoncem v Franciji. Danes je težko napovedati, kakšne rešitve utegnejo v prihodnosti predlagati v središčih nacionalnih držav v Londonu, Madridu in Parizu, da bi ustregli »neizpolnjenim željam« nacionalizmov, ki jim skušajo tisti, ki jih reducirajo samo na »regionalizem«, odvzeti njihovo zgodovinsko udarno moč. Toda strinjati se je mogoče po drugi strani s trditvijo, da je evropski sistem obstoječih nacionalnih držav v bistvu nespremenjen od konca 1. svetovne vojne in vse do danes.

3. (Post)moderna država in etnost

Z nacionalno državo ne moremo izčrpati vloge moderne oz. postmoderne države kot etničnega fenomena. V zadnjem času je dobila novo vlogo »čuvarja« življenjskih interesov najbolj nebogljenih in marginalnih skupin in je na ta način socializirala nekatere svoje glavne funkcije. Novo razmerje med državo in etnosom si šele utira svoje prve korake, vendar je že mogoče skicirati njene sociološke generalije. Politična država je preprosto odkrila, da se da relativno malo narediti za tako abstraktne in pogosto samo ideološke kategorije, kot so družbeni razred, srednji razred in kar je podobnega, medtem ko se da nekaj več »narediti« za to ali ono konkretno etnično skupino. Vladajoče elite znajo danes politično mobilizirati pluralne etnične segmente in na ta način okrepiti svojo legitimnost. Toda tudi etnične skupine so na drugi strani spoznale, da potrebujejo za doseganje svojih posebnih skupinskih interesov dobro organizacijo in vodstvo. Etnični fenomen predstavlja priložnost, ki so jo znale nekatere politične stranke dobro »instrumentalizirati«. Omenimo samo dva primera: pritegnitev etničnega frankofonstva v kanadsko liberalno stranko in obnovitev ameriške demokratske stranke v tem stoletju ravno z opiranjem na etnične skupine. Kako malo posluha za moderno razumevanje političnih procesov pri nas so imeli tisti, katerih število in vpliv nista bila in še nista zanemarljiva, ki so politično stigmatizirali edino in z državo dobro zaščiten stranko? Z uveljavitvijo političnega pluralizma lahko upamo, da se bo vzpostavilo bolj produktivno razmerje do etničnih skupin in s tem tudi do obstoječih nacionalnih vprašanj v Jugoslaviji.

Tako dominantne kot podrejene etnične skupine ne morejo zanemariti tega, da je država postala odločilno sredstvo in politični prostor za uveljavljanje njihovih političnih, kulturnih, gospodarskih in drugih vitalnih interesov (Rothschild; 1981, 213–246). Ne zadostuje, da so etnične skupine le statusne, interesne, kulturne ali jezikovne skupine, postati morajo tudi konfliktna skupine, da bodo lahko državo pripravile, da bo zavarovala njihove bistvene zahteve. Če se kaka etnična skupina pri postavljanju teh zahtev srečuje le z ovirami s strani države, je razumljivo, da bo v njej videla le še tujo moč, kar jo

bo prisililo k radikalnemu političnemu boju, in če je bilo to sredstvo že izčrpano, tudi k ustanavljanju lastne države ali pa se bo priključila k drugi. Država je potemtakem vedno bolj pomembno sredstvo v igri etničnih zahtev. Te najpogosteje od države zahtevajo, da država manjšim etničnim skupinam nudi v primerjavi z večinsko etnijo ugodnejše možnosti razvoja, da bi se lahko vzpostavila dejanska enakopravnost, ki jo ekonomski razvoj, industrializacija in modernizacija ne zagotavljajo po avtomatični poti.

Naj poudarimo, da je glede na participativno in redistributivno funkcijo sodobne države (ni najbolj pomembno, ali gre za keynezijansko, socialistično ali za razvijajočo se državo), povsem normalno, da naslavljajo etnične skupine svoje zahteve ravno nanjo. Zato se danes manj srečujemo z zahtevami po »osvojitvi države« oz. njenega aparata in bolj z zahtevo, da moderna demokratična država zanesljivo opravlja svoje v globalni družbi po demokratični poti oz. konsenzualno dogovorjene izvršne funkcije. Priča smo temu, da se številne države še vedno izogibajo takšnemu opravljanju svojega poslanstva, vendar lahko hkrati vidimo, da so socialni stroški takega izogibanja čedalje večji, če v tem trenutku posebej ne omenimo, da prihaja s tem tudi do kršenja enega ključnih standardov sodobnega demokratskega **habitata** – človekovih pravic.

3.1. Prihodnost nacionalne države

Ali je danes ideja nacionalne države zastarela? Ali pomeni anahronizem, ki ne zagotavlja več legitimne oblike politične organizacije? Na to vprašanje odgovarjajo z da tisti, ki pripisujejo velik pomen čedalje večjemu meddržavnemu in medregionalnemu sodelovanju, vključevanju držav in njihovemu podrejanju nadnacionalnim integracijam. Ko se je leta 1953 nemški zgodovinar Hans Rotfels vrnil iz izgnanstva v Ameriki, je bil prepričan, da sta obe svetovni vojni dokaz za krizo ideje nacionalne države, ki kot »zastarela, reakcionarna oblika življenja, ne more biti več naš cilj. V določeni razsežnosti je nacionalna država v resnici anahronizem, ki že počasi odmira, tj. v njeni popolni hegemoniji nad posameznikom, ki je bila morda razumljiva za neko omejeno zgodovinsko obdobje. Robert Dahl v odmevni študiji o demokraciji (1923, 4–16) med dejavniki, ki načenjajo »absolutizem« nacionalne države omenja na eni strani zahteve po neposrednih oblikah demokracije (sosesčine, mesta in regije) in na druge razloge, ki jih narekujejo varnost, razvoj, nadnacionalna zaščita človekovih pravic in planetarni ekološki problemi.

Nova politična paradigma, ki je seveda še daleč od tega, da bi zamenjala nacionalno državo, bi morala biti naklonjena koeksistenci in kohabitaciji med narodi in nacionalnimi manjšinami v Evropi. Procesi konfederalizacije Evrope ob hkratnem povečevanju avtonomizacije regij in nacionalnih manjšin bi bili oz. se že kažejo kot pravi korak v smeri odprave klasične, »trde« pozicije, ki so jo doslej nacionalne države zavzemale do vsakršnih (nacionalnih) manjšin v njih. Na koncu 20. stoletja postajajo meje nacionalnih držav vse bolj fiktivne. Poleg ohranjanja in nadaljnega razvoja nacionalne identitete, se ljudje čedalje bolj identificirajo s transnacionalnimi vrednotami, ki pa zaenkrat še ne odpravljajo ali zamenjujejo nacionalnih vrednot. Globalizacija (post)industrijskega razvoja, ekonomski tokovi, kriza in ekološki problemi so že zdavnaj preskočili meje nacionalnih držav, to pa dodatno načenja njihovo samozadostnost (Alter; 1985, 123–128).

Navkljub vsemu, kar smo rekli o »spodjedanju« nacionalne države, ta še vedno igra pomembno vlogo v družbenem in političnem življenju. Posa-

mezniku še vedno pomeni referenčni okvir družbenoekonomskega razvoja, zagotavlja mu mir in socialno varnost. Karl Deutsch je v svoji znani študiji **Nationalism and Social Communication** (1966) menil, da nacionalna država posamezniku zagotavlja psihološko varnost, tudi njegovo osebno identiteto in širše polje svobode, ki jo družina in lokalne skupnosti ne morejo zagotoviti. Izbira, pred katero stojita svet in še posebej Evropa, ni ali samo nacionalna država ali samo nadnacionalne integracije. Nacionalna država se bo morala prav gotovo prilagoditi novim procesom nadnacionalnih integracij in se odpovedati absolutni suverenosti nad svojimi državljani. Pod temi pogoji se ji ni treba bati, da ne bi mogla ohraniti svojega, čeprav spremenjenega substancialnega političnega in družbenega pomena tudi v prihodnjem stoletju.

LITERATURA

1. Alter P. (1985): *Nationalismus*. Frankfurt: Suhrkamp.
2. Andreson B. (1983): *Imagined Communities*. London: Verso.
3. Bell D. (1975): »Ethnicity and Social Change«, v Glazer N. in Moynihan D. P. (1975): *Ethnicity, Theory and Experience*. Cambridge: Harvard U. P.
4. Bendix R. (1969): *Nation-Building and Citizenship*. New York: Anchor Books.
5. Breuille J. (1982): *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester Univ. Press.
6. Brubaker R. (1988): »Traditions of Nationhood and Politics of Citizenship«. *States and Social structures Newsletter*.
7. Citron S. (1987): *Le Mythe National*. Paris: Les Editions ouvrières.
8. Cobban A. (1969): *The Nation State and National Self-Determination*. Glasgow: Collins.
9. Dahl R. in Tuft E. (1973): *Size and Democracy*. Stanford: Stanford Univ. Press.
10. Dahrendorf R. (1974): »Citizenship and Beyond: The Social Dynamics of an Idea«. *Social Research* 41: 672-701.
11. Fougeyrollas P. (1987): *La Nation*. Paris: Fayard.
12. Gellner E. (1983): *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
13. Giddens A. (1985): *The Nation-State and Violence*. Los Angeles: University of California Press.
14. Hayes C. J. H. (1931): *The Historical Evolution of Nationalism*.
15. Kedourie E. (1966): *Nationalism*. London: Hutchinson.
16. Klinar P. (1989): »Nacionalno vprašanje v dobi (post) moderne«. *Ljubljana: Družboslovne razprave* 8, 149-154.
17. Kohn H. (1947): *The Idea of Nationalism*. New York: Macmillan; (1967): *Prelude to Nation-States*. Princeton: Van Nostrand.
18. Lemberg E. (1964): *Nationalismus*. Reinbeck.
19. Lefebvre E. (1988): *Le Nationalisme Contre les Nations*. Paris: Méridiens K. incksieck.
20. Lipset S. M. (1960): *Political Man: The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday.
21. Maugue P. (1979): *Contre L'État-Nation*. Paris: Éditions Denoël.
22. Mauss M. (1969): »La Nation«. V: »La Nation et L'internationalisme«. *Oeuvres*. Paris: Éditions de Minuit, vol. 3: 573-639.
23. Mayer T. (1986): *Prinzip Nation*. Opladen: Leske-Budrich.
24. Minogue K. R. (1967): *Nationalism*. London.
25. Rothschild J. (1981): *Ethnopolitics - A Conceptual Framework*. New York: Columbia University Press.
26. Rizman R. (1989): »Etnie e Stato post-moderno«. *La Battana* 93-94: 52-57.
27. Rus V. (1970): »Razvojne posebnosti majhnega naroda«. *Ljubljana: Problemi* VIII, 91-93, 20-38.
28. Seton-Watson H. (1977): *Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. London.
29. Shafer B. C. (1955): *Nationalism: Myth and Reality*. New York: Harcourt and Brace.
30. Smith A. D. (1971): *Theories of Nationalism*. London: Duckworth.
(1981): *The Ethnic Revival*. Cambridge: Cambridge University Press.
(1986): *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
31. Tiryakian E. in eds. (1985): *New Nationalisms of the Developed West-Toward Explanation*. Boston: Allen and Unwin.
32. Tivey L. ed. (1982): *The Nation-State - The Formation of Modern Politics*. New York: St. Martin.
33. Suratteau J. R. (1972): *L'Idée Nationale de la Révolution à nos Jours*. Paris: Univ. de France.
34. Van den Berghe L. P. (1981): *The Ethnic Phenomenon*. Elsevier.
35. Weber M. (1978): *Economy and Society*. 2 vols. Ed. Roth G. in Flick C. W. Berkeley: Univ. of California Press.